

Gulczyński, Andrzej

"Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku : materiały do katalogu", red. Barbara Lesisz [et al. ; wstęp Daniel Olszewski], Warszawa ; Lublin 1988 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 29/2, 136-138

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Brak jest ponadto następujących jeszcze tytułów: „Dzwon”, miesięcznik społeczno-literacki (1898), „Koleśa dla Dzieci (1836, 1838, 1840—1841), „Magazyn Wesołych i Moralnych Zabaw” (1812), „Monitor Wileński. Jednodniówka satyryczno-humorystyczna”, red. i wyd. W. Tomaszewicz (1911), „Rocznik Gospodarczy” (1839).

Pomimo tych usterek bibliografia stanowić będzie pożyteczne narzędzie w pracy prasoznawcy, historyka, bibliografa, socjologa, polonisty. Życzyć by należało, by okres międzywojenny otrzymał również swoją bibliografię, ale tę pracę musimy wykonać już u nas.

Henryk Baranowski

Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku. Materiały do katalogu, pod red. Barbary Lesisz, Czesławy Drapińskiej, ks. Daniela Olszewskiego, o. Kazimierza Marciniaka, Warszawa—Lublin 1988, ss. 939.

Wychodząc z założenia, że czasopisma stanowią istotną podstawę źródłową do badań polskiej kultury religijnej okresu niewoli narodowej, zespół pracowników Instytutu Tomistycznego podjął prace nad sporządzeniem wykazu polskich czasopism społeczno-religijnych. W tytule recenzowanej pracy określono, że ujęto w niej czasopisma z XIX w. We wstępie znajdujemy jednak wyjaśnienie, że wydawnictwo obejmuje lata 1800—1918. Poprawne wydaje się zakończenie właśnie na odzyskaniu niepodległości, gdyż jest to ważna data również w historii prasy polskiej. O ile jednak końcowa cezura została słusznie przyjęta przez autorów, zastrzeżenia budzi cezura początkowa. Rok 1800 nie stanowił w zasadzie ważnego wydarzenia ani w dziejach społecznych, ani religijnych, ani tym bardziej w dziejach prasy. Właściwsze byłoby rozpoczęcie poszukiwań od chwili utraty niepodległości, obejmując w ten sposób cały okres niewoli. Zakres chronologiczny pracy uzasadniony został przez autorów jedynie charakterem prac Instytutu Tomistycznego.

Zastrzeżenia budzi także koncepcja przedmiotu badań. Autorzy nie wyjaśnili, jak rozumiany będzie termin „czasopisma polskie”. Przystąpili do prac nad sporządzeniem wykazu czasopism „społeczno-religijnych” (s. 5), a w tytule użyli określenia „religijno-społeczne”. Nie jest to, rzecz jasna, bez znaczenia dla charakteru pracy.

Kwerendą objęto czasopisma, których tytuł wskazuje na ich wyraźny związek z życiem religijnym i z kulturą chrześcijańską, a więc te, w których tytule znajdują się określenia: „chrześcijański”, „katolicki”, „protestancki”, „ewangelicki”, „mojżeszowy”, „religijny”, „biblijny”, „teologiczny”, „parafialny”, „diecezjalny”, „zakonny”, „misyjny”, „katechetyczny”, „homiletyczny” itp., czasopisma dotyczące problemów szkolnictwa, oświaty, kultury, spraw społecznych, życia rodzinnego, określające miejsce kobiety w życiu społecznym, dotyczące młodzieży, wychowania, pisma ludowe, laickie, klerykalne, antyklerykalne, wyrażające ideologię różnych środowisk społeczno-zawodowych i orientacji społeczno-politycznych, ziemiańskich, inteligentkich, arystokracji, robotników, chłopów, wyrażające ich postawy społeczne, mentalność, programy reform. Tak szeroko rozumiane pojęcie „religijno-społeczne” dowodzi nie tylko słuszności pierwotnego, bardziej przekonującego tytułu — „społeczno-religijne”, ale pozwoliłoby nawet na połączenie obu członów nie łącznikiem, lecz spójnikiem¹.

¹ Bardziej wyraźne kryteria zastosowano w pracy (o węższym zdecydowanie zakresie) *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918—1914*, opr. i red. Z. Zieliński, Lublin 1981.

Poszukiwania w sześćdziesięciu siedmiu polskich bibliotekach przeprowadziło w latach 1975—1977 dwudziestu dwu alumnów seminarium duchownego w Kielcach. Część danych przygotowali także pracownicy niektórych bibliotek. Z uzyskanych w ten sposób materiałów sporządzono centralną kartotekę stanowiącą podstawę opracowania recenzowanej pracy. Kwerendą nie objęto niestety m.in. Miejskiej Biblioteki Publicznej im. E. Raczyńskiego w Poznaniu. Należało również zwrócić się do szeregu bibliotek poza granicami Polski o udostępnienie danych o posiadanych zbiorach. Wiele czasopism polskich znajduje się w bibliotekach uniwersyteckich we Lwowie, Wilnie, a także w Bibliotece Polskiej w Paryżu.

Opis każdej pozycji rozpoczyna się od opisu głównego, składającego się z tytułu, podtytułu, częstotliwości ukazywania się, wydawcy, redaktora, miejsca i lat wydawania. Według hasła tytułu względnie zgodnie z zasadą pierwszego wyrazu (z pominięciem rodzajnika w przypadku języków obcych) ułożono według alfabetu polskiego 1091 czasopism. Po opisie głównym następują informacje dotyczące zmian tytułu, podtytułu, wydawców, redaktorów, w niektórych przypadkach także redaktorów, współredaktorów i współpracowników.

Autorzy przekonani są o wyrazistości zasad doboru i selekcji. W pracy brak jednak wielu tytułów, które nie tylko odpowiadają bardzo szerokiemu kryterium doboru, ale także zawierają wiele cennych materiałów źródłowych, a ponadto zajmują ważną pozycję w dziejach polskiej prasy. Jest to wynikiem błędu w poszukiwaniach lub selekcji. Autorzy zaznaczają wprawdzie dyskusyjny charakter selekcji według kryterium „użyteczności [...] dla badań społeczno-religijnych” (s. 7).

Nie umieszczono w recenzowanej pracy „Gazety Polskiej” wydawanej w Poznaniu w latach 1848—1850 przez Walentego Stefańskiego, a później przez Hipolita Cegielskiego, który też był redaktorem pisma (przez kilka miesięcy zastępował go Marceł Motty). Pismo popierało pracę organiczną, rozwój oświaty, przemysłu i handlu polskiego, propagowało legalną walkę o prawa polityczne i kulturalne dla Polaków. Na łamach „Gazety Polskiej” znajdziemy m.in. wiele informacji o udziale duchowieństwa w Wiośnie Ludów².

Pominięto także „Kurier Poznański” wydawany w Poznaniu w latach 1872—1918 i dalej. Było to pismo podobne wprawdzie do „Dziennika Poznańskiego” (poz. 109), jednakże miało wiadomości religijnych, programowo dążyło do zjednoczenia społeczeństwa wielkopolskiego wokół arcybiskupa Ledóchowskiego. „Kurier” zmieniał swoje poglądy na sprawy społeczne, jednakże zagadnienia społeczno-religijne stanowiły zawsze ważne pole zainteresowania zarówno redakcji, jak i czytelników. W latach 1876—1887 redaktorem pisma był ks. Ludwik Kantecki. Pominięto także niezbyt słusznie „Unię”, redagowaną przez ks. A. Krechowickiego we Lwowie w latach 1869—1871, oraz krakowskie „Nowości Ilustrowane”, będące ważnym źródłem ikonograficznym. Nie znajdziemy też „Gazety Grudziądzkiej” i „Gazety Gdańskiej”, choć ujęto dodatki do tych gazet: „Robotnika” do pierwszej z nich i „Anioła Stróża” do drugiej.

Kryterium przyjętemu przez autorów odpowiada też m.in. takie pisma, jak: „Czuj Duch” (Warszawa 1914—1916), „Czuwaj” (Kraków 1912), „Dziennik Kijowski” (Kijów 1906—1918 i dalej), „Dziennik Bydgoski” (Bydgoszcz 1907—1918 i dalej), „Goniec Wielkopolski” (Poznań 1877—1918 i dalej), „Iskra” (Sosnowiec 1910—1918 i dalej), „Kaliszanin” (Kalisz 1870—1892), „Kłosy” (Warszawa 1865—1890), „Kurier Płocki” (Płock 1915—1918 i dalej), „Kurier Stanisławowski” (Stanisławów 1886—1918 i dalej), „Kurier Zagłębia” (Sosnowiec 1907—1918 i dalej), „Kurier Litewski” (Wilno 1905—1915, z przerwami i zmianą tytułu), „Kupiec” (Poznań 1906—1918 i dalej), „Lech” (Gniezno 1895—1918 i dalej), „Robotnik Chrześcijański” (Wiedeń 1907—1914), „Ruch Społeczno-Ekonomiczny” (Poznań 1875—1882), „Warta” (Poznań 1874—

² T. Jankowski, „Gazeta Polska” 1848—1850, „Kronika Miasta Poznania”, R. 29: 1961, nr 3, s. 25—41.

1890), „Wędrowiec” (Lwów 1863—1906), „Życie Kościelne” (Petersburg 1914—1917), a także kilka pism noszących tytuł „Kurier Polski”, „Ogniwo” czy „Przedświt”⁸.

Uwagi dotyczące koncepcji, kryteriów doboru i selekcji nie umniejszają jednak przydatności pracy. Zawiera ona ponad tysiąc tytułów czasopism, a oprócz opisu bibliograficznego informuje o miejscu przechowywania poszczególnych z nich. Posługiwanie się katalogiem ułatwiają trzy indeksy. Mimo pewnych usterek recenzowana praca jest znakomitą pomocą dla badaczy, a warsztat bibliograficzny historyków został wzbogacony o kolejną przydatną pozycję.

Andrzej Gulczyński

Józefa Kamińska, *Bibliografia publikacji podziemnych w Polsce 13 XII 1981—VI 1986*, Paryż 1988, Editions „Spotkania”, ss. 560, il.

Kilkanaście redakcji i kilku bibliografów usiłowało rejestrować publikacje tzw. drugiego obiegu. Najpełniejszą z dotąd udostępnionych prac na ten temat jest jednak bez wątpienia książka J. Kamińskiej, która podjęła się zadania niezwykle trudnego. Rejestrowała ona przecież druki nielegalne, gromadzone dla celów dokumentacyjnych głównie przez rozproszonych wydawców (choć zapewne było to dla nich zadanie drugorzędne), niektóre biblioteki krajowe i zagraniczne i — rzecz jasna — organy powołane do ścigania tej formy wystąpień przeciw prawu. We wstępie autorka pisze, że nie mogła dotrzeć do tych zbiorów wydawnictw nielegalnych, które powinny posiadać największe zasoby. Zastrzega przeto, że zapewne nie jest to rejestr pełny, zarówno gdy mowa o poszczególnych tytułach, jak i o kompletności opisu. Pozostawiając na boku rejestr druków zwartych, obejmujący 2087 pozycji w części głównej i 183 pozycje w aneksie (aneksy obejmują opisy z pierwszej połowy 1986 r.), zajmujemy się pokrótce periodykami. Autorka opisała, w większości z autopsji, 1397 tytułów wydanych do końca 1985 r. oraz 57 tytułów, które ukazały się w pierwszej połowie 1986 r. Notabene, wszystkie opisy, zarówno czasopism, jak i druków zwartych, uzyskały ciągłą numerację, co nieco utrudnia korzystanie z bibliografii.

Trudno stwierdzić, jak pełny jest to rejestr wydanych w konspiracji druków, a w szczególności periodyków. Przypuszczać można, że ogarnia on przeważającą większość tytułów, natomiast bez wątpienia najwięcej uzupełnień dotyczyć będzie okresu ukazywania się poszczególnych czasopism i ewentualnych zmian w tym czasie elementów bibliograficznych. Liczbę tytułów czasopism tzw. drugiego obiegu wydanych w latach 1976—1981 ocenia autorka na niespełna 200. Gdy zaś chodzi o omawiany okres, w poszczególnych latach ukazywało się łącznie: w 1982 r. — 766 tytułów, w 1983 — 617, w 1984 — 536, w 1985 — 491, w pierwszej połowie 1986 — 343 tytuły. Najwięcej nowych tytułów powstało w 1982 r. (734), potem zaznacza się tendencja malejąca: 282, 185, 133 i 58 tytułów. Prezentowany na s. 18 wykres przedstawia początek zanikania zjawiska prasy podziemnej, Autorka szacuje, że w omawianym okresie ukazało się łącznie ok. 25 tys. numerów czasopism, trudno natomiast znaleźć wiarygodne dane o nakładach większości spośród nich, by ocenić rozmiary zjawiska. Z opisów można wnioskować, że większość tytułów miała charakter regionalny i lokalny, wyłączając periodyki o charakterze esejistyczno-publicystycznym i społeczno-kulturalnym. Nie ma też pełnego obrazu częstotliwości wydawania poszczególnych tytułów, gdyż o 54% pozycji autorka nie

⁸ *Spis tytułów prasy polskiej 1865—1918*, opr. A. Garlicka przy udziale zespołu Pracowni, Warszawa 1978; *Prasa polska w latach 1661—1864*, Warszawa 1976; *Prasa polska w latach 1864—1918*, Warszawa 1976; E. Banaś, *Dzienniki katolickie w Polsce do 1939 r.*, KHPP, 1986, z. 1, s. 47—55.